

Com influeixen les arts en el desenvolupament cognitiu

**Treball de final de Grau de Mestre d'Educació
Infantil**

Núria Simó López

Curs 2012-2013

Professora Montserrat Rierola de Mas

Universitat de Vic

17 de maig del 2013

Resum

La influència de les arts en el desenvolupament cognitiu, és el tema d'aquest Treball de Final de Grau. La recerca ha consistit en descobrir i conèixer quines són les capacitats que es desperten en la nostra ment al relacionar-nos amb les arts plàstiques. Diversos psicòlegs experts en el desenvolupament cognitiu i professionals de les arts, són els que han permès aprofundir en la identificació d'algunes de les capacitats que la cognició desenvolupa amb l'ajuda de l'art. La realització d'una intervenció educativa amb infants d'escola bressol i la mirada profunda d'un projecte educatiu d'una escola, han deixat observar la realitat del què passa quan es realitzen propostes artístiques, quines són les parts de la ment que es desperten durant el procés. Per saber si les arts són avantatjoses o no en la nostra evolució, s'ha elaborat una comparació minuciosa entre els arguments i explicacions dels autors consultats, la pròpia vivència al centre de pràctiques i el projecte educatiu d'una escola.

Paraules clau: art, desenvolupament cognitiu, escola bressol

Abstract

The influence of the arts to cognitive development is the topic of this final degree work. The research has consisted in discovering and learning the skills that arouse in our minds when we relate with plastic arts. Several psychologists, experts in cognitive development and professionals of arts, have further allowed the identification of some capabilities that cognition develops with the help of arts. The completion of an educational intervention with children from kindergarten and the deep look of an educational project of a school reflect the reality of what happens when children perform artistic tasks, what are the parts of the mind that awake during these processes. To determine whether the arts are beneficial or not in our evolution, it has been developed a meticulous comparison between arguments and explanations given by the consulted authors, our own experience and the practice in the heart of a school's educational project.

Keywords: arts, cognitive development, kindergarten

Índex

1. Introducció.....	5
2. Marc teòric	8
3. Com és tracta l'art a les escoles bressol en l'actualitat.....	22
3.1. Currículum i orientacions educació infantil de primer cicle.....	22
3.2. Escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera	24
4. Hipòtesis i objectius.....	27
4.1. Objectiu de l'estudi.....	27
5. Mètode	28
5.1. Orientació metodològica de l'estudi	28
5.2. Procediment de l'estudi	28
5.3. Tècnica i procediment de recollida de dades: enregistrament.....	29
6. La pròpia experiència a l'escola bressol	30
6.1. Contextualització de l'escola i grup.....	30
6.1.1. Descripció de l'escola bressol els Caputxins.....	30
6.1.2. Característiques del grup al que se li realitza el projecte	32
6.2. Disseny i realització del projecte educatiu.....	33
7. Anàlisi.....	34
7.1. Tractament de dades.....	34
7.2. Categoritzacions de les dades	36

8. Conclusions.....	38
8.1. Discussió	38
8.2. Valoració personal del treball de recerca.....	42
9. Bibliografia.....	44

1. Introducció

El treball en les arts no només es una manera de crear actuacions i productes; és una manera de crear les nostres vides ampliant la nostra consciència, conformant les nostres actituds, satisfent les nostres cerques de significat, establint contactes amb els altres i compartint una cultura.

Elliot W. Eisner (2011)

Els petits tenen una manera de captar el món, que quan som persones adultes la perdem, i a més, estan marcats per una revolució en el coneixement. La infantesa és una etapa de la vida molt poderosa, és l'instant en el que l'ésser humà està en "blanc" i les parts que el constitueixen necessiten desenvolupar-se i conèixer tot allò que els envolta. Les capacitats i habilitats que posseïm han de ser despertades, i les oportunitats que se'ns presenten o se'ns posen al davant, són les que determinen el grau d'evolució que adquirim.

La primera etapa de la vida, s'ha d'aprofitar per proporcionar ocasions perquè com diu Daniel Goleman (2009), el nen té el desig i l'impuls d'explorar, de descobrir, de provar, d'experimentar amb formes diferents de manejar i mirar les coses.

L'art és una bona estratègia per conèixer a fons els elements que hi ha en el nostre entorn, perquè segons Elliot W. Eisner (2011), els éssers humans necessitem relacionar-nos amb el nostre entorn per conèixer les característiques i les qualitats que el constitueixen. Per percebre el màxim de sensacions, hem de començar ja de ben petits a relacionar-nos en el nostre entorn. L'art és la clau en el nostre refinament sensorial i en l'evolució de la capacitat d'imaginació.

La cultura és una altra de les influències en el desenvolupament de la nostra persona: el llenguatge, les creences i valors, i moderat per les característiques de cada individu, és el que fan que siguem d'una manera o una altra. La nostra cultura té les seves pròpies arts, i dóna a cadascuna d'elles un valor peculiar per les diverses possibilitats que ens proporcionen, fent que cada individu les visqui d'una mode diferent.

A la infància, la capacitat d'imaginació, lliure de les limitacions de la cultura, els permet imaginar sense cap tipus d'influència. "Les arts concedeixen aquesta oportunitat d'imaginar perquè conviden a explorar, i als infants els produeix un plaer especial l'exploració del potencial sensorial dels materials que tenen a l'abast" (Eisner, 2011:).

El currículum d'infantil inclou les diverses arts en l'educació dels més petits, considerant-les un mitjà de comunicació. Remarca que les escoles han d'oferir un entorn proper i significatiu, que atengui, reconeix-hi, escolti, respongui i proporcioni eines per explorar i avançar en l'adquisició dels llenguatges.

L'objectiu és que el petit, "amb la interiorització i l'ús dels diferents llenguatges, es converteixi amb una persona capaç de comunicar-se i expressar-se de forma adequada als diversos contextos i situacions de comunicació habituals, augmentant la seva creativitat, autonomia, seguretat i habilitats relacionals intrapersonals i interpersonals" (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58).

El currículum tracta el llenguatge visual i plàstic com "la possibilitat que tenen els infants de manifestar la seva capacitat creativa i comunicativa" (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58). Remarca que el coneixement dels elements que estan al nostre entorn són fonamentals per desenvolupar amb llibertat els fonaments d'aquest llenguatge. I després d'experimentar les sensacions amb el material, s'ha d'actuar perquè els infants transformin les seves intencions i les seves emocions.

Percebut la importància que li dona l'educació a les arts, considerant-les un pilar bàsic en el desenvolupament global i el potencial que tenen els infants, en el Treball de Final de Grau me plantejat la pregunta "Quines són les capacitats cognitives que l'art ajuda a desenvolupar als éssers humans?", per tal de descobrir quines són les capacitats mentals que l'art ajuda a evolucionar.

Diversos autors especialitzats amb el tema com Daniel Goleman, Eisner ElliotW., L.S. Vigotsky i Howard Gardner han estat els referents per construir el dogma del treball. La tria del més rellevant ha estat un dels processos per formar el marc teòric, el qual

conté les idees claus i importants que ajuden a entendre com l'art ajuda en el desenvolupament de determinades capacitats cognitives en l'ésser humà.

La segona part de la producció ha fet que sigui més conscient del tracte que se li donen a les arts en l'educació avui en dia. El currículum d'infantil i les oportunitats d'aprenentatges que es presenten a l'Escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera, m'han servit per elaborar un text on es veu de quina manera es tracta, es du a terme i es valoren les arts a les escoles de l'actualitat.

La hipòtesi i els objectius es descriuen al següent apartat, i a continuació s'explica el mètode que engloba l'orientació metodològica, el procediment i la tècnica de recollida de dades de l'estudi.

El treball de camp s'ha dut a terme a una escola que ha permès adonar de primer mà, com l'art plàstic sí influeix en la cognició. En primer lloc s'explica la contextualització de la recerca: la de l'escola bressol on m'introdueixo, després el grup classe a qui es realitza la intervenció i el disseny i realització del projecte educatiu creat.

L'anàlisi és el penúltim apartat, on s'explica la manera de tractar les dades obtingudes i s'analitzen els resultats de l'informació obtinguda mitjançant categoritzacions.

La relació de la part teòrica, és a dir, dels arguments dels diversos autors mentors, la manera de viure l'art en l'educació avui en dia i la realitat viscuda mitjançant la pròpia experiència en una escola bressol, ha estat el que ha permès aprofundir més en el tema, arribant a la conclusió, si les hipòtesis teòriques coincideixen amb els raonaments, reflexions i idees que apareixen en els processos d'ensenyament – aprenentatge de les arts plàstiques. En l'últim apartat, també s'ha escrit una valoració personal argumentant les sensacions i els aprenentatges que han provocat la recerca.

2. Marc teòric

L'art és molt més que una activitat de lleure, és una habilitat que ajuda al desenvolupament del nostre cos i al de la nostra persona.

La consciència parteix d'una transformació i l'art té un paper en aquesta, però per entendre-la, primer hem de conèixer les característiques de l'organisme humà, ja que aquestes són les que permeten que els éssers humans establim contacte amb l'entorn en el que vivim, per descobrir les qualitats i les característiques que el constitueixen. Per percebre el màxim de sensacions, hem de començar des de ben petits a relacionar-nos en el nostre entorn, ja que aquest procés s'allarga durant tota la nostra vida; és la base de la vida (Eisner, 2011; Vigostky, 2011).

Del nostre sistema sensorial depèn el primer contacte amb el món empíric, resultat de l'evolució sensorial. "Els sentits són les primeres vies cap a la consciència" (Eisner, 2011:18). No seriem conscients de les qualitats del nostre entorn, les quals hem anat coneixent al llarg de la nostra vida, si no tinguéssim el nostre sistema sensorial intacte (Eisner, 2011).

La capacitat d'experimentar el món qualitatiu en el que vivim té un caràcter inicialment reflexiu [...]. Però també aprenem. Aprenem a veure, a escoltar, a discernir les complexitats qualitatives del que assaborim i toquem. Aprenem a diferenciar i a discriminar, a reconèixer i recordar. El que al principi era una resposta reflexa, una funció de l'instint, es converteix en una recerca gradual de l'estímul, la diferenciació, l'exploració i, amb el temps, del significat. El nostre sistema sensorial es converteix en un medi pel que prosseguim el nostre propi desenvolupament (Eisner 2011:18-19).

La cultura també influeix en el procés de crear-nos a nosaltres mateixos, a part del sistema sensorial; les creences, els valors i el llenguatge, i moderat per les característiques personals de cada individu, és el que determina que siguem d'una manera o una altra (Eisner, 2011). "Els éssers humans quan experimentem donem una empremta personal i al mateix temps cultural; és una relació que no es pot separar"(Eisner 2011:19).

La cultura, té molts de significats, però en l'educació només hi ha dos: l'antropològic (cultura) i la que és de caràcter biològic (cultiu). Aquest dos significats es complementen, un amb l'altre, perquè la societat i l'escola actuen en els dos sentits; una sensació de pertinença i de comunitat, i constitueixen un medi de cultiu, en aquest cas de les ments dels nens i nenes. L'educació, a la vegada és el procés d'aprendre a crear-nos a nosaltres mateixos; això és el que fomenten les arts entès com a procés i com els resultats d'aquest procediment (Eisner, 2011).

El treball en les arts no només es una manera de crear actuacions i productes; és una manera de crear les nostres vides ampliant la nostra consciència, conformant les nostres actituds, satisfent les nostres cerques de significat, establint contactes amb els altres i compartint una cultura (Elliot 2011:19).

Les arts són clau en el refinament del nostre sistema sensorial i en l'evolució de la capacitat d'imaginació. Les arts ens donen la possibilitat de tenir experiències qualitatives en profunditat, són els primers punts de recolzament per la futura creació; participar en l'exploració constructiva del procés imaginatiu (Eisner, 2011).

L'actitud que s'ha d'adoptar, quan s'interactua amb l'art, és la que s'apropa al joc, deixant que la imaginació s'alliberi de les limitacions. A les primeres edats és quan la capacitat d'imaginació, lliure de les limitacions de la cultura, els permet imaginar sense cap tipus d'influència. Les arts concedeixen aquesta oportunitat d'imaginar perquè conviden a explorar, i als infants els produeix un plaer especial l'exploració del potencial sensorial dels materials que tenen a l'abast (Eisner, 2011).

Els éssers humans som capaços de formar conceptes, a part d'experimentar el món qualitativament (Eisner, 2011). "Els conceptes són imatges destil·lades en qualsevol forma o combinació de formes de caràcter sensorial que s'utilitzen per representar els detalls de l'experiència" (Eisner 2011:19). Amb els conceptes podem imaginar possibilitats que no em trobat i les podem intentar plasmar en la nostra consciència (Eisner, 2011).

La nostra part cognitiva, és la que ens permet que el nostre organisme sigui conscient del seu entorn o de la pròpia consciència; tots els processos mentals que utilitzem quan estem realitzant quelcom (Eisner, 2011).

Les arts a part de fomentar la nostra consciència d'aspectes del món que no érem conscients, ens permet utilitzar la imaginació com un mitjà per explorar noves possibilitats (Eisner, 2011). "Les arts ens alliberen del literal; ens permeten posar al lloc d'altres persones i experimentar d'una manera directa el que no hem experimentat directament" (Eisner, 2011: 28).

Desenvolupar la predisposició a tolerar les diverses interpretacions, a explorar el que és dubtós, "a aplicar un judici lliure de procediments i regles perceptives" (Eisner, 2011:28). En les arts, la part que avalua és la part interna, ens permet dirigir-nos al que creiem i sentim, deixant de ser subjectius (Eisner, 2011).

Una altra funció cognitiva de les arts, és establir quelcom tendeix a desaparèixer en el procés de creació. Les arts permeten plasmar, a través de materials o tècniques, les idees, les percepcions, les emocions... que sorgeixen quan observem, escoltem quelcom que ens desperta algun tipus d'interès. Aquesta representació ens ajuda a examinar les nostres pròpies idees i la interpretació que li hem donat (Eisner, 2011).

El nostre interior, és una altra de les parts que les arts ens ajuden a conèixer; la nostra part emocional. Les arts ens commouen profundament, fent-nos descobrir el que som capaços de sentir, proporcionant-nos recursos per experimentar la varietat de la nostra reciprocitat i la nostra sensibilitat (Eisner, 2011).

Les representacions artístiques ens ajuden a veure altres punts de vista, "La funció cognitiva de les arts es ajudar-nos a aprendre a observar el món" (Eisner, 2011:27), donant-nos una altra visió de les qualitats o característiques dels elements que ens envolten; les diverses maneres de representar un aspecte (Eisner, 2011). A més, a part de la part que es veu, les arts també ens generen sensacions;

Una obra d'art ens presenten sensacions perquè les contemplem, fent-les visibles, audibles o perceptibles d'alguna manera mitjançant un símbol que no és inferible en un símptoma. La forma artística és congruent amb les formes dinàmiques de la nostra vida directa sensorial, mental i emocional; les obres d'art són projeccions de "la vida sentida", com l'anomena Henry James, en estructures espacials, temporals i poètiques. Són imatges de sensacions i sentiments que formulen per la nostra cognició (Eisner, 2011:29).

Mitjançant les arts aprenem a veure el que no havíem percebut, a sentir el que no havíem sentit i a utilitzar pensaments propis de les arts. Aquestes experiències tenen molta importància perquè, per mitja d'elles, iniciem un procés on es reconstrueix el nostre ésser (Eisner, 2011).

Les tasques i els materials amb els que ens relacionem imposen limitacions, però també donen oportunitats al desenvolupament de la ment. Es necessiten exemples, oportunitats i estímuls per tal d'aprendre quines propietats visuals tenim, per tal de mirar elements i parlar d'ells, per tal de comprendre el món que ens envolta. Aprendre les qualitats que formen un camp visual requereix un mode d'atenció que normalment no utilitzem. És necessari mirar detalladament les característiques dels elements que ens envolten, per tal de ser capaços, tot hi que no resulta fàcil, de transmetre el caràcter distintiu de les qualitats percebudes (Eisner, 2011). Amb això, "els infants definiran el tipus de pensament que aprendran a aplicar, i que influirà en el que acaben aprenent i en el tipus d'aptituds cognitives que adquireixen" (Eisner, 2011: 31).

Tots els camps o disciplines amb que els alumnes entren en contacte proporcionen un marc de referència, és a dir, estructures, esquemes i teories mitjançant les quals el món s'experimenta, s'organitza i es compren. Tots imposen diferents exigències. Els diversos camps exigeixen l'ús de tècniques diferents i una comprensió dels materials i les idees que s'utilitzaran. En cert sentit comencem a dominar una forma de representació quan descobrim els seus límits i les seves possibilitats, què ens permeten fer i què no (Eisner, 2011:31).

Quan més dominem un àmbit, més el desenvolupem en la nostra intel·ligència. Per aquest motiu, aquest desenvolupament requereix tenir “la capacitat d’abordar simultàniament i amb eficàcia diverses exigències; amb l’aprenentatge de dominar el procés, es quan es refina la percepció, s’estimula la imaginació, es fomenta el bon judici i es desenvolupen les aptituds tècniques” (Eisner, 2011:33).

Aspectes que fomenten la creativitat

La creativitat sorgeix durant el procés d’interacció entre els diversos elements i persones; no és un aspecte cognitiu que els éssers humans ja porten en la seva genètica, sinó que sorgeix a l’existència mentrestant ens relacionem amb els altres (Goleman, 2009).

No es pot dir que una persona és creativa, perquè tota persona és creativa en quelcom; tots tenim aptituds per alguna cosa. Tenim habilitats i capacitats en unes regions (intel·ligències múltiples) de la nostra ment que en unes altres, per tant serem creatius en les parts de la nostra ment que dominem més i no ho serem en la resta (Gadner i Goleman, 2009). No és una habilitat que es pot utilitzar en qualsevol activitat (Goleman, 2009).

Es considera a l’individu creatiu “com algú que regularment és capaç de resoldre un problema, o a qui pot ocórrer alguna cosa original que es converteixi en un producte valorat en un àmbit donat”(Gadner (2009:33), citat per Goleman (2009)). Per determinar si una persona és creativa o no, cal observar-la durant un temps en un àmbit concret, fixant-se com es desenvolupa quan sorgeix un problema, i si la solució que planteja és acceptada, llavors es pot decidir sobre si la persona és creativa o no (Gadner (2009), citat per Goleman, 2009).

Ara bé, la persona creativa té que poder fer aquest tipus de cosa amb regularitat. No es alguna cosa fugaç, que passi una sola vegada. És un estil de vida. Les persones creatives estan sempre pensant en els àmbits en que treballen. Viuen sondejats. Viuen dient: “Què és el que té sentit aquí, i què es el que no té sentit?” I si no té sentit: “Puc fer alguna cosa per canviar-ho?” (Gadner (2009:33), citat per Goleman (2009)).

La persona creativa no es conforma en dominar a la perfecció un àmbit determinat, sinó que necessita anar més enllà, formulant-se petits reptes que surtin de l'habitual i el convencional (Gadner, 2005).

“La vida quotidiana és l'escenari principal per desenvolupar i aplicar la innovació i la solució de problemes: el domini major, però menys celebrat, de l'esperit creatiu” (Goleman, 2009:35). Aquest entorn permet desenvolupar els tres ingredients bàsics de la creativitat (Goleman, 2009).

L'ingredient essencial és “la pràctica en una àrea específica”, les habilitats pròpies del camp de l'activitat. Cal aprendre i entrenar les tècniques pròpies d'un àmbit, per tenir un domini bàsic d'aquest. El desenvolupament correcte de les habilitats permet ser la base de la creativitat (Goleman, 2009).

El segon ingredient són “les capacitats del pensament creatiu”, és a dir, la manera d'aproximar-se al món que et permet trobar una possibilitat nova i veure com es compleix (Goleman, 2009). Les habilitats del pensament creatiu inclou imaginar una diversitat de possibilitats, “la de ser persistent en l'enfocament d'un problema i guiar-se per pautes de treball” (Goleman, 2009:36).

L'últim element és el que realment provoca la creativitat, la passió. La part que ens impulsa a fer alguna cosa per plaer i no a canvi d'un premi o compensació, el que s'anomena per “motivació intrínseca”. Es realitza amb l'objectiu d'obtenir una recompensa, per complaure una persona o bé per créixer professionalment. Mitjançant la motivació que ens desperta a realitzar quelcom, és el que dóna peu al començament de la creativitat i la que la manté viva durant tot el procés creatiu (Goleman, 2009). “La intuïció, la font de la il·luminació arriba inadvertidament des d'alguna altra part quan no estàs pensant en això. És precís ser receptiu i sensible a aquesta possibilitat”(Kraf (2009:64), citat per Goleman (2009)).

«El moment blanc», és el moment en el qual totes les habilitats s'ajusten perfectament al repte; quan tot flueix, quan tot s'unifica sense cap tipus d'esforç i d'una manera harmònica. L'estat de fluïdesa és quan s'arriba a l'estat més alt de la creativitat, i té

com a únic requisit que les habilitats s'adaptin exactament a les exigències del moment i que fa que desaparegui qualsevol inhibició (Goleman, 2009). "La creativitat es una sort d'adaptació a les circumstàncies. Una persona profundament adaptable a les condicions que troba serà molt creativa"(Goleman, 2009:64).

Recursos interns que desperten la creativitat

"Per als infants la vida és una aventura creativa"(Goleman, 2009:71). Durant aquesta etapa de la vida comença el procés d'inventar-se, que perdura tota la vida (Goleman, 2009). "El nucli de la creativitat està allí, en el nen; el desig i l'impuls d'explorar, de descobrir, de provar, d'experimentar amb formes diferents de manejar i mirar les coses. A mesura que creixen, els nens comencen a crear universos sencers de realitat en el seu joc"(Goleman, 2009:71).

Existeixen uns recursos interiors que fan despertar la creativitat. La "intuïció" és un dels recursos que els éssers humans posseïm, reconèixer de manera directa alguna cosa sense raonar. Un altre és la "voluntat", impuls propi que ens porta a complir els nostres objectius. El "gaudir" és un recurs que ens fa endinsar-nos profundament en una activitat, fins el punt de convertir-la en la pròpia recompensa (Goleman, 2009).

Existeixen pressions psicològiques que fan aturar la creativitat dels infants, i tenen lloc en els primers períodes de la vida (Goleman, 2009). Les principals són:

- "La vigilància": quan les criatures es senten constantment observades, l'impuls de crear i les ganes de provar, resulten asfixiades i desapareixen.
- "L'avaluació": quan els infants es senten pressionats i es centren en com seran avaluats o el que pensaran els altres.
- "Les recompenses": els premis exclouen als nens i les nenes de plaer intrínsec de l'activitat creativa.
- "La competència": posar als infants davant d'una activitat creativa, amb l'objectiu de que sigui el guanyador.

- “L’excés de control”: indica a les criatures tots els passos que han de seguir i com s’ha de fer.
- “Les restriccions de les eleccions”: dir als infants quines activitats han de realitzar.
- “La pressió”: establir expectatives exagerades per als petits.

El temps és el major aspecte que impedeix a la creativitat sorgir, en l’estat del fluir aquest no és existent. S’acostuma a interrompre a les criatures del que estan fent, arrancant-los de la seva concentració, impedit que arribin, normalment, al resultat que volen aconseguir (Goleman, 2009).

Els nens posseeixen la capacitat de ser captivats en qualsevol cosa que estiguin fent, d’una manera que resulta molt més difícil per un adult. Ells necessiten tenir la possibilitat de seguir les seves inclinacions naturalment, els seus talents particulars, d’anar a on els porten les seves inclinacions (Goleman, 2009:78).

Passos bàsics del procés creatiu

El primer estadi és la “preparació”, instant en que t’endinses en el problema buscant informació rellevant. “Consisteix en reunir una àmplia sèrie de dades, fent que els elements insòlits i improbables” (Goleman, 2009:22) es vagin entrelaçant uns amb altres. En aquesta etapa és imprescindible ser receptiu, saber escoltar obertament i bé. Durant la fase existeixen diverses interferències que fan més difícil l’absorció de la informació, una és la d’estancar-nos en la nostra manera de pensar solucions, la mateixa manera còmoda de fer-ho sempre, anomenada pels psicòlegs «fixació funcional» (Goleman, 2009).

Una altra barrera que impedeix retenir dades noves és l’autocensura, la crítica interior que influeix en el nostre esperit creatiu dins dels límits que considerem acceptables. Podem aprendre a reconèixer la veu crítica i evitar els seus consells destructius (Goleman, 2009).

La frustració és la barrera més incòmoda, que sorgeix quan “la ment analítica i racional, en busca d’una solució, arriba al límit de les seves habilitats” (Goleman, 2009:22). En moltes ocasions es considera un període necessari en el procés creatiu, el moment d’ofuscació és un pas previ a arribar al punt clar de la creativitat (Goleman, 2009).

La “incubació” és la següent etapa, que consisteix en digerir tot el que s’ha adquirit. És un estat en el que la majoria del que passa es desenvolupa en l’inconscient. Tot i que en ocasions pots extreure el problema i dedicar-li tota la teva atenció, “la teva ment continua buscant una solució encara que estiguis o no pensant de forma conscient” (Goleman, 2009:23).

“Sovint subestimem el poder de l’inconscient, però aquest és molt més fèrtil per les il·luminacions creatives que el conscient”(Goleman, 2009:23). A l’inconscient les idees són lliures i existeix una fluïdesa que permet recombinar-se amb altres “en esquemes nous i associacions imprescindibles”(Goleman, 2009:23). A més, és el magatzem de tot el que sabem i coneixem, tot hi que hi ha coses que no pots evocar ràpidament al conscient (Goleman, 2009).

Els científics cognitius, que estudien com flueix la informació dins del nostre cervell, ens diuen que tot record és inconscient abans de convertir-se en conscient, y que solament una petita fracció del que absorbeix la ment –menys del u per cent– aconsegueix arribar alguna vegada al conscient. En aquest sentit, l’inconscient és intel·lectualment més ric que la part conscient de la ment: té més dades a les que pot recórrer (Goleman, 2009:24).

Quan s’està més receptiu a la “inventiva de l’inconscient” és en els moments en que la nostra ment està en blanc, en la que no es pensa en res en concret. Qualsevol instant en el que ens podem relaxar o somiar desperts és útil pel procés creatiu. Sovint, degut en la societat que vivim, els moments de somiar no són possibles, les interferències que hi ha en el nostre entorn ho impedeixen. Si volem obtenir un moment de tranquil·litat, és necessari submergir-se en la “privacitat sensorial” (Goleman, 2009). “Necessites disposar d’un espai en el que callin el teu parlar mental i totes les crítiques

i autors parlants de la teva ment amb respecte al que ets i el que estàs fent. Llavors pots entrar en contacte amb una part més profunda de tu mateix, capaç de revelar-te coses”(Goleman, 2009:27).

La “il·luminació” és desperta amb la immersió i el somiar despert, quan et sorgeix la solució sortida del res. En aquesta fase, és quan plasmes la teva il·luminació en realitat, convertint la idea en alguna cosa que en un simple “pensament passatger”, fent-la útil (Goleman, 2009).

“Qualsevol model de les etapes del procés creatiu constitueix només una aproximació tosca a un procés que en realitat és molt fluid i pots seguir una diversitat de rumbos”(Goleman, 2009:27).

Processos mentals que influeixen en la creativitat

Està comprovat per un estudi, realitzat per Howard Gardner, que els infants tenen una manera de captar el món que quan som persones adultes la perdem, i a més, estan marcats per una revolució en el coneixement. Capturen un món ple de possibilitats per explorar amb llibertat i també sentir-se intrigats del que els ofereix aquest, permetent que la creativitat es desenvolupi totalment (Goleman, 2009).

Jo crec que tota persona, ja sigui un gran creador i un que expressa la seva creativitat en el quotidià, l'extrau no només del seu coneixement i destresa en el seu àmbit, sinó d'alguna cosa relacionada amb la capacitat de ser com un nen: el tipus de problemes i preguntes que enfronten al nen tot el temps però de les quals se'ns ensenya que hem de deixar enrere juntament amb les altres característiques de la infantesa (Goleman, 2009:67).

La creativitat parteix de la nostra manera de veure. La clau del pensament creatiu consisteix en separar la informació important de la irrellevant. En les primeres etapes del procés creatiu, és essencial recollir informació precisa, perquè quanta més quantitat de dades bones es posseeixen d'un problema, les possibilitats de trobar una solució augmenten. Quan es comparteix l'assumpte, l'art d'escoltar i mirar és molt més

essencial, per així tenir en compte el que els altres pensen, senten i desitgen (Goleman, 2009).

La “dissociació i l’associació” són els processos mentals que realitzem per absorbir millor les impressions percebudes. Tota impressió està composta de multituds de parts aïllades. Cal trencar la vinculació natural d’aquests amb la manera que es van percebent, extraient alguns trets i d’altres no. El procés és extraordinàriament important en tot el desenvolupament mental de l’èsser humà, perquè serveix de base per al pensament abstracte (Goleman, 2009), “és condició necessària per al joc ulterior de la fantasia” (Vigotsky, 2011: 32).

El procés dels “canvis dels elements dissociats” són el següent procediment mental. Les modificacions o canvis de les impressions externes, es veuen influenciats per les nostres excitacions nervioses internes i de les imatges concordades amb aquestes. Estan en constant procés de moviment, canvi, de morir, viure, i amb aquest regirament garanteix que sofreixen transformacions baix la influència de factors interns, deformant-los i reelaborant-los (Vigotsky, 2011).

La subestimació i la sobreestimació sorgeixen durant el procés dels canvis interiors, fet important que facilita la imaginació. Les magnituds de les impressions reals augmenten o disminueixen depenent de la necessitat que es té de com veure les coses, al nostre estat d’ànim (Goleman, 2009 i Vigotsky, 2011), “quina importància per la imaginació en general i per la imaginació infantil en particular” (Vigotsky, 2011:32).

En acabar de detectar la informació rellevant el següent procés mental que es realitza és “l’associació”, que és combina les impressions percebudes, però d’una forma nova; acoblar idees o elements que no freqüenten anar junts o detectar un esquema ocult de connexions, han estat resultats creatius. Una altra habilitat de la creativitat és establir comparacions i analogies, que ajuden a veure les coses d’una manera nova o bé, de posar-les en un context nou (Goleman, 2009; i Vigotsky, 2011). “S’ha de donar voltes a les coses cap per avall, veure el món d’una manera diferent” (Lissman i Goleman 2009:50).

La capacitat de veure les coses d'una manera nova és important per al procés creatiu; despertar les ganes de qüestionar qualsevol supòsit. Fer una pregunta encertada és essencial per a què la creativitat sorgeixi (Goleman, 2009). “Una vegada que has formulat la pregunta, a la gent se li pot ocórrer les respostes. Però has de plantejar el desafiament apropiat” (McCreday (2009:52), citat per Goleman (2009)).

La persona creativa a part de tenir una disposició per tenir experiències de tot tipus, també està disposada a córrer riscos. Els entrebancs fan que les probabilitats canvien, fent que la teva ment busqui o inventi una solució amb un període de temps curt, provocant que la creativitat sorgeixi espontàniament. Les persones creatives cometem més errors, no perquè siguin menys destres, sinó perquè fan més intents que els altres, generant més idees, se'ls ocorren més possibilitats i imaginen més projectes (Goleman, 2009).

Per molt heroics que siguin els nostres esforços, el moment creatiu no es pot forçar; arriba naturalment, quan les circumstàncies són les adequades. No obstant, sovint les exigències i els terminis de la nostra vida no esperen el sorgiment espontani de la il·luminació. Quan les energies creatives no apareixen en un problema o projecte, és útil comptar amb un altre del qual es sigui possible ocupar-se (Goleman 2009:60).

És essencial per tot tipus de creativitat acceptar les ansietats que et succeeixen, per passar al següent pas (Goleman, 2009). “L'ansietat és aliada de la creativitat. Però el que importa és reconèixer la por i la voluntat d'enfrontar-ho [...] La disposició a enfrontar-ho és el que fa a un artista”(Goleman 2009:60).

La creació de metàfores és una altra de les característiques que realitzen els infants i que demostren que creixen artísticament. Les criatures utilitzen “llenguatge metafòric” per fer una nova denominació a un objecte, element o figura basant-se amb la semblança física, o també per la similitud d'acció” (Goleman, 2009:60). Normalment els infants produeixen un nombre elevat de metàfores encertades, però també una gran quantitat de metàfores anòmales o indesxifrables (Eisner, 2011; i Goleman, 2009).

Desenvolupament de la imaginació

L'acció de la imaginació creadora és molt complicada i depèn de molts factors, els quals es van adoptant diferents aspectes en les diverses èpoques de la infància. Per aquest motiu en cada període del desenvolupament infantil, la imaginació actua d'una manera peculiar. En aquesta època de la vida, és en la que més es desenvolupa la fantasia, i a mesura que es va creixent la capacitat imaginativa i la seva fantasia disminueixen (Vigotsky, 2011).

Els aspectes que fan que les criatures tinguin més imaginació és la simplicitat i l'espontaneïtat de la fantasia en plena llibertat, vivint més en aquesta que en el món real. La inexactitud, la deformació de l'experiència real, l'afició als contes i les narracions fantàstiques estan presents en el dia a dia dels nens i nenes, fent que siguin facilitadores de la imaginació dels infants (Vigotsky, 2011).

El desenvolupament de la imaginació passa per dos períodes separats per una fase crítica. La primera etapa on l'evolució de la imaginació aconsegueix un nivell elevat, que es mantindrà durant un llarg temps. I l'altre període és el del creixement de la raó o l'intel·lecte, que diu que comença més tard i ascendeix molt lentament, perquè requereix molta més acumulació d'experiències i el procés d'emmagatzematge requereixen una elaboració més complexa. Els dos desenvolupaments coincideixen en un sol punt al llarg de tota la transició, i és a partir d'aquí quan l'evolució de la imaginació va sensiblement paral·lel a la de la raó, fent desaparèixer la divergència de la infància; la imaginació i el raciocini se'n van a la mateixa velocitat (Vigotsky, 2011). "Aquestes dos formes intel·lectuals es mantenen ara enfrontades com forces competitives" (Ribaud i Vigotsky, 2011:42)

"La funció imaginativa prossegueix però amb prèvia transformació, adaptant-se a condicions racionals, pel que ja no és pura imaginació, sinó entre mesclada"(Vigotsky, 2011:42). A mesura que anem creixent, sol baixar la vida creadora (Vigotsky, 2011).

El punt en el que convergeixen els dos desenvolupaments mentals, la capacitat de la imaginació i la del raonament, és la fase crítica del procés; és l'edat de la transició, el moment en que "la imaginació passa de subjectiva a objectiva" (Vigotsky, 2011:43).

Des del punt de vista fisiològic es deu aquesta crisi a la formació d'un organisme adult, d'un cervell adult, però des del punt de vista psicològic es deu a l'antagonisme entre la pura imaginació subjectiva i l'enfocament racional dels processos, dit amb unes altres paraules: entre la raó inestable i la raó estable (Vigotsky, 2011:43).

En aquesta edat és en la que es desequilibra l'organisme infantil sense encara trobar l'equilibri adult. La superació, la caiguda i la cerca d'un nou equilibri, és una característica d'aquest període de la imaginació. I que és freqüent veure que l'activitat de la imaginació, que es manifesta a la infància, va disminuint, fins el punt que el nen ja no practica el dibuix. Només el realitzen aquells que realment els interessa el tema, bé perquè es veuen atrets per circumstàncies externes o bé perquè són superdotats (Vigotsky, 2011).

3. Com és tracta l'art a les escoles bressol en l'actualitat

Les arts dins les escoles bressol són un pilar fonamental en l'educació dels més petits, considerant-les com un mitjà de comunicació. En aquest apartat es pot trobar els arguments referents a les arts que descriu el document del Currículum i orientacions educació infantil de primer cicle. I el tracte que li donen a l'art a l'Escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera.

3.1. Currículum i orientacions educació infantil de primer cicle

El currículum situa l'art en l'àrea de comunicació i llenguatges, tractant-lo com una eina de comunicació i especificant les habilitats o capacitats que desperta cadascuna d'aquestes.

L'àrea descriu que l'infant explora, utilitza i interioritza els diversos llenguatges amb els que es pot comunicar, però per a què això sigui possible, cal que es proporcioni un entorn proper i significatiu que l'atengui, l'escolti, el reconegui, el respongui i li ofereixi eines per explorar i avançar en els llenguatges.

Les eines han de ser proporcionades per "mitjà dels continguts que integren procediments i habilitats, coneixements i actituds, i que han de complir una triple funció: comunicativa, lúdico creativa i representativa" (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58).

Per aquest motiu la intervenció dels educadors han de "tenir present aquests continguts per ajudar als petits, sempre partint de les seves possibilitats" (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58), a integrar els diferents llenguatges en el seu desenvolupament.

El document descriu que "l'adquisició i l'ús dels diferents llenguatges ha de permetre a l'infant anar sent una persona capaç de comunicar-se i expressar-se de forma ajustada als diferents contextos i situacions de comunicació habituals, augmentar la seva creativitat, autonomia, seguretat i habilitats relacionals intrapersonals i interpersonals" (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58).

El currículum considera indispensable “posar paraules a totes les descobertes que fan els petits durant el procés d’aprenentatge i així potenciar la llengua oral establint un diàleg al voltant dels esdeveniments del dia a dia” (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58).

El currículum afirma que cal proporcionar ambients favorables per cadascun dels llenguatges per potenciar els usos i funcions de cadascun d’aquests. A més, també cal desenvolupar la comunicació tant verbal com no verbal. Per aquest motiu, és important que la relació afectiva entre els petits i l’adult, i entre els iguals, sigui positiva.

Els llenguatges en aquesta àrea, es presenten interrelacionats, “en uns mateixos blocs de coneixements que porten a desenvolupar capacitats i on els recursos lingüístics i comunicatius són claus per al desenvolupament de la persona i per a l’adquisició de nous coneixements” (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:58).

L’àrea parla més específicament de cada llenguatge. En el de llenguatge visual i plàstic es parla de que s’ha de “donar als infants la possibilitat de manifestar la seva capacitat creativa i comunicativa” (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:60), i perquè això sigui possible es necessita que la intervenció proporcioni diverses estratègies.

El currículum remarca que s’ha de donar als petits materials de l’entorn per a que experimentin i desenvolupin amb llibertat els fonaments plàstics; és una de les estratègies imprescindibles, ja que després de que els infants experimentin les sensacions dels materials, actuen per transformar-los mitjançant els seus impulsos, les seves intencions i emocions.

Descriuen que uns bons elements per iniciar-se en l’expressió plàstica, són “els materials mal-leables o els que embruten, i tenen la característica de deixar rastre i empremtes que perduren en el temps” (Currículum i orientacions educatives infantil

de primer cicle, 2010:60). Aquest elements s'han de presentar mitjançant propostes variades, donant diverses possibilitats.

Les eines que es proporcionen han de ser adequades per als infants, ajustant-se a les seves possibilitats motrius. S'explica en el document, que és convenient deixar que els petits explorin “les possibilitats d'aquest instruments i del propi gest gràfic i plàstic, en diferents plans de l'espai (vertical, horitzontal, inclinat...) i en diferents formats (paper, terra, cartró, pissarra...)” (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:60).

El volum és un altre dels continguts a treballar en aquest llenguatge. “Els infants han de tenir oportunitats d'observar i crear obres amb volum, i per aquest motiu cal preveure l'ús de diferents tècniques i material que ho permetin: fang, pasta de sal, material de rebuig, objectes de l'entorn...” (Currículum i orientacions educatives infantil de primer cicle, 2010:60).

El currículum li dóna importància a la part contemplativa del llenguatge visual i plàstic. Es considera necessari educar la mirada, l'apreciació artística, el plaer d'observar...

3.2. Escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera

“Imaginem una escola basada en el que té valor, que ens permeti una interacció amb el món que sigui font de descobriment, d'acció i de millora com a resposta a la necessitat cultural adaptativa de les persones” (Escola Cooperativa El Puig, d'Esparreguera, 2013).

L'Escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera, és el centre que he escollit per explicar una experiència educativa on es veu el tracte que se li dóna a l'art, i que reflecteix clarament el descrit al Currículum i orientacions educació infantil de primer cicle. La manera de dirigir el procés d'ensenyament – aprenentatge és molt rica.

La idea humanista de la cultura i la teoria constructivista de l'aprenentatge són els fonaments del projecte educatiu del centre, i sobretot han d'estar en constant evolució.

Un dels objectius importants de la cooperativa és ser un espai d'acollida i interactiu, on el benestar global de la persona és fonamental.

L'escola creu en el coneixement global, enllaçat en les diferents disciplines del saber, que porta a perfeccionar les estratègies necessàries per poder desxifrar el món que ens envolta, per apropant-nos a ell i entendre'l. Aquesta idea es concreta mitjançant el treball per projectes i amb l'organització de les classes en forma de comunitat de recerca. Cada aula realitza el projecte segons les seves capacitats, adaptant a cada grup les propostes a realitzar.

L'Escola Cooperativa El Puig, introdueix les arts com la resta de disciplines, a través del projecte educatiu que es du a terme en el moment. Alguns dels projectes educatius estan dirigits cap algun tema artístic, com per exemple, el que van fer sobre l'escultor Jorge Oteiza (veure Annex 1).

En aquest projecte van treballar totes les àrees, però donant a l'art una mica més de protagonisme (depenent el tema a tractar destaca més una disciplina que una altra). En tots els projectes es comença des d'una base, i en aquest va ser conèixer a l'escultor: com era, els gustos que tenia, quant va viure, les escultures que realitzava, quina era la seva firma, d'on era i la seva cultura.

El següent va ser el de convertir-se amb escultors, on es van realitzar diverses escultures amb diferents materials, els d'infantil ho van fer amb fang.

Els més petits van treballar les escultures de Oteiza d'una forma més vivencial, a través del joc amb caixes per descobrir les estructures de les escultures i les possibilitats que tenen aquestes; la caixa va ser l'element escollit, ja que moltes de les escultures d'Oteiza, semblen caixes. Van jugar, van fer construccions, van descobrir el dins i el fora, la visió a través de les caixes i van fer una representació, mitjançant un dibuix, de la vivència amb les caixes, van mirar i jugar amb les caixes d'Oteiza i van transformar les seves lliurement. Els de P5 i primer cicle de primària van mirar i observar les caixes d'Oteiza, van parlar sobre les escultures de Oteiza, el per què de les estructures, van dissenyar una escultura, realitzant tots els passos necessaris, i la van construir.

Després, els alumnes es van posar en contacte directe amb una escultura d'Oteiza, i cada curs la va analitzar i observar segons les seves capacitats. Els d'infantil primer la van mirar, després es van apropar a ella, van jugar, la van tocar i escoltar, i van descobrir: dimensions, volum, mides, formes... van realitzar una representació sobre aquesta, amb dibuixos. Finalment es va parlar sobre l'escultura, sobre la vivència i el que havien descobert.

I per últim en el projecte es va fer posar als alumnes en la pell d'una escultura. Els més petits van fer una descripció conjunta, però amb la resta de l'escola és va recollir cadascuna de les imaginacions individualment.

4. Hipòtesis i objectius

La lectura de les diverses teories i pensaments, dels psicòlegs experts en l'evolució cognitiva i professors d'art, que m'han permès descobrir la potència que té l'art envers el desenvolupament de la ment; la lectura del currículum per veure la manera que es tracta l'art a l'educació i una experiència d'art en una escola, ha fet que em planteji una hipòtesis *L'art, una forma de desenvolupar capacitats cognitives a l'ésser humà.*

4.1. Objectiu de l'estudi

Els objectius que s'han plantejat són els següents:

Objectius generals

En aquest treball es pretén demostrar els avantatges que l'art proporciona al desenvolupament dels infants, conèixer, com a futura mestra, els aspectes evolutius per tal de ser conscient de quins són aquests, i proporcionar als nens i nenes oportunitats artístiques el més adequades possibles. Els objectius generals que s'han plantejat són:

- Conèixer quines conseqüències té el fet de introduir art des de la infància.
- Demostrar que l'art és un aprenentatge necessari en el desenvolupament cognitiu.

Objectiu específic

- Conèixer les capacitats cognitives que es desenvolupen a través de la interacció amb d'art.

5. Mètode

En l'apartat de mètode es troba la manera com s'ha realitzat la recerca, és a dir, l'orientació metodològica de l'estudi, el procediment que s'ha seguit durant tot l'estudi, i la tècnica i el procediment que s'ha fet servir per recollir informació.

5.1. Orientació metodològica de l'estudi

El tipus de recerca que s'ha portat a terme és de caire qualitatiu utilitzant una estratègia metodològica descriptiva consistent en l'observació participant, degut a que s'ha participat directament en la intervenció educativa, per tal d'observar, captar i ser conscient, de primera mà, de les reaccions que han succeït durant tot el procés.

S'ha escollit aquest mètode, perquè l'objectiu d'aquest estudi ha estat descobrir i descriure detalladament què passa, quan ens relacionem amb l'art a través d'un nou material, i inferir quines són les capacitats cognitives que es posen en joc durant el procés de realització de les arts plàstiques. S'ha realitzat a través d'un seguit de propostes educatives, que formen un projecte d'arts plàstiques, i que han estat els moments en els quals s'ha pogut recollir informació rellevant.

5.2. Procediment de l'estudi

El treball de camp s'ha realitzat en una sola escola bressol, que ha estat escollida degut a la manera de tractar les arts; consideren les arts com un pilar fonamental en el desenvolupament global dels infants. A més, es centra en la primera etapa educativa, perquè és el període evolutiu on els éssers humans s'inicien en el seu desenvolupament, i és on es pot observar una evolució més canviant.

A l'hora d'escollir l'edat on dur a terme la investigació, s'ha tingut en compte que fos una franja en la qual els infants tinguessin un cert desenvolupament lingüístic i cognitiu, que permetés observar d'una manera més significativa les capacitats i facultats mentals que es desenvolupen quan es relacionen amb les arts plàstiques.

Per portar a terme el treball de camp, s'ha hagut de fer una reunió amb la directora en un primer moment, per explicar-li el treball i decidir quin grup era més adequat per fer

la investigació. Un cop destinat el grup, s'ha fet una assemblea amb les dues mestres que conviuen directament amb els infants d'aquest conjunt, per parlar i discutir el tema del projecte que volien que es crees. Després de decidir un tema pel projecte, el del fang, i consensuar els aspectes que formarien el projecte, es va construir amb l'assessorament de la professora de la universitat especialista amb el tema.

Un cop acabada la creació del projecte, s'ha posat en pràctica durant el període de pràctiques III, que ha estat de gener a març. En el procediment del projecte, s'han enregistrat els diàlegs que han succeït en les diverses propostes, per tal d'obtenir més detalladament les idees, reflexions i raonaments, que han realitzat els infants mentre estaven interaccionant, de diverses maneres, amb el fang.

Al finalitzar la realització del projecte del fang, i obtenir totes les dades, s'han analitzat mitjançant una categorització, que ha ajudat a relacionar amb la part teòrica del treball. Aquesta relació ha deixat establir unes conclusions sobre si realment els arguments dels experts amb el tema, és desenvolupen o no a la realitat.

5.3. Tècnica i procediment de recollida de dades: enregistrament

L'instrument que s'ha utilitzat per recollir les dades ha estat una càmera de vídeo, la qual només s'ha enregistrat els diàlegs sorgits durant els diversos processos d'ensenyament – aprenentatge. Aquest tipus d'eina, ha permès que no s'escapi cap detall dels raonaments, idees i reflexions dels infants.

La informació recollida ha estat transcrita literalment, per tal de poder fer un anàlisi més minuciós dels les verbalitzacions i pensaments dels infants durant el procés, i així poder extreure unes dimensions específiques.

6. La pròpia experiència a l'escola bressol

En aquest apartat es descriu la contextualització de l'escola bressol i del grup classe, el qual se li ha realitzat la investigació. En aquest punt també es troba la descripció del projecte creat i la manera que s'ha portat a terme.

6.1. Contextualització de l'escola i grup

6.1.1. Descripció de l'escola bressol els Caputxins

L'Escola Bressol Municipal de Vic Caputxins forma part de la xarxa de les Escoles Bressol Municipals de Vic (EBMV), en companyia de dues més, la de la Serra i l'Horta Vermella.

Les EBMV estan gestionades per La Fundació Educació i Art, que és una entitat vinculada a l'Ajuntament de Vic. La resta de serveis educatius de què el consistori és titular (La Farinera, Centre d'Arts Visual de Vic i els casals d'estiu), també estan gestionades per aquesta. El Patronat de la Fundació és presidit per l'alcalde i els components regidors de tots els grups polítics representats a l'Ajuntament, cosa que garanteix el control i la transparència de la gestió.

Les EBMV van obrir les portes per primera vegada el curs 2008-2009. Són centres de caràcter públic que depenen de l'Ajuntament de Vic i tenen el suport del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Les EBMV assumeixen com a propi el caràcter plenament educatiu del primer cicle d'educació infantil, de 0 a 3 anys i estableixen com a prioritat el benestar físic i psicològic de l'infant per garantir el seu desenvolupament personal i social. Promouen un context educatiu acollidor, amb valors, inclusivament, obert a la diversitat i flexible. Les escoles han adoptat una metodologia que promou la curiositat, les ganes de descobrir, d'experimentar, de manipular i de comunicar-se.

Els tres centres tenen una sola directora, que juntament amb la coordinadora de cada escola, s'encarreguen d'organitzar i coordinar. A Caputxins, a la Serra i a l'Horta

Vermella es treballa de la mateixa manera i avancen juntes amb el programa educatiu construït conjuntament.

Pedagogia de l'escola

L'Escola Bressol Municipal de Vic Caputxins, a l'igual que les altres dues escoles bressols que formen el grup, es plantegen una pregunta *Què és el que necessita realment un infant?* per saber què proporcionar als infants en els seus primers anys de vida.

Aquest curs les EBMV treballen les emocions, donant molta importància en les diverses relacions que hi ha en la comunitat educativa (escola - família, mestre - infant i entre l'equip). La família es considera el punt alt i fonamental en l'educació dels infants, per aquest motiu té entrada lliure a l'aula i dins de l'escola, així establint un vincle molt fort amb el centre.

Els pilars pedagògics amb els que es basen les EBMV són, la *vida quotidiana*, que és l'eix central de tot l'ambient educatiu, donant molta importància al treball globalitzat i a les rutines. Consideren que per proporcionar un bon benestar, cal tenir molta cura i és necessari crear un bon ambient, per obtenir un bon desenvolupament dels infants. Un altre dels pilars són el *joc i l'experimentació*, donant molta importància al joc, ja que entenen que a través d'aquest els infants aprenen i s'expressen. Els *petits grups* són molt freqüents a l'hora de realitzar activitats determinades, ja que es dona molta importància a l'atenció individualitzada i donar protagonisme a cada infant. Els *espais*, estan estructurats i organitzats per donar oportunitats d'aprenentatge, proporcionant espais per jugar, experimentar i explorar, creant al mateix temps un clima màgic.

La intervenció del mestre és fonamental en el procés d'ensenyament – aprenentatge, creuen que els infants han de conèixer i desenvolupar-se lliurement, però al mateix temps necessiten una guia per tal que els aprenentatges siguin correcte i tinguin sentit.

6.1.2. Característiques del grup al que se li realitza el projecte

Els Xerramecs són el grup d'infants amb els quals s'ha dut a terme el projecte educatiu i amb el que s'ha fet la investigació. Aquest col·lectiu està format per 20 criatures entre dos i tres anys (10 nens i 10 nenes), i són els més grans de l'escola.

Aquest grup classe és en el que s'ha estat realitzant pràctiques durant tres mesos, de gener a març.

Són uns infants extravertits, tot hi que hi ha algun de més tímid, acaba sent arrossegat per la resta. La inquietud i el moviment és característic en aquesta classe, tenen una disponibilitats per fer qualsevol activitat o proposta, i les ganes de jugar mai els hi falten.

Tot i que en aquesta època de la vida els petits estan en ple aprenentatge d'hàbits, comportaments, valors... L'autonomia predomina en els Xerramecs a l'hora de realitzar diversos hàbits, però estan aprenent a ser-ho amb altres aspectes més intrapersonals.

Dins del grup existeixen alguns infants que els hi costa seguir les normes establertes, però al final, sense imposicions, les acaben complint.

La dificultat de la parla en alguns dels petits existeix. Tot hi que en ocasions resulta difícil entendre els seus missatges, en alguns es nota que evolucionen, però en altres casos, és molt lenta. Per millorar en el desenvolupament de la parla dels infants amb dificultats, se'ls ha derivat a un centre especialitzat per tal que els ajudin d'una mode més determinat. En aquest obtenen estratègies i recursos específics, per progressar adequadament en el llenguatge.

Hi ha un infant amb el qual comunicar-se amb ell resulta difícil degut a l'idioma, però tot hi així, va evolucionant positivament amb la comprensió de la llengua catalana. A l'inici de curs, el contacte físic amb ell era impossible, però ara és possible, és més, és ell qui el busca.

6.2. Disseny i realització del projecte educatiu

El projecte del fang està format per sis propostes educatives, que van evolucionant d'una activitat a una altra. El projecte està dividit en dues parts, una més individual i una altra de col·lectiva (veure Annex 2).

Aquest projecte l'han dut a terme, quatre dels infants que formen part dels Xerramecs, que són el grup classe més gran de l'Escola Bressol Municipal de Vic Caputxins, petits de 2 i 3 anys. Aquest grup reduït, ha anat realitzant, en diferents dies, les diverses propostes creades; el dimecres de cada setmana, horari establert que tenen els Xerramecs per ocupar el Taller, s'ha realitzat una, i tot el procés a durat sis setmanes. La durada de cada proposta ha estat il·limitada, s'ha deixat que els infants determinessin el temps.

La manera de portar a terme les diverses propostes, plantejades en el projecte, ha estat fent una presentació per descobrir el material i les eines a utilitzar, i on s'ha establert conversa amb tot el grup, sobre el trobat. Després s'ha deixat que els infants realitzessin les propostes lliurement, és a dir, sense límits ni ser dirigits (només en una d'aquestes, perquè era una proposta on s'havia d'elaborar material, i requeria instruccions); però al mateix temps han estat guiats, on el mestre ha intervingut quan era indispensable, proporcionant ajudes necessàries i contingents, per tal que l'infant evolucionés en el seu aprenentatge. A la sessió següent de cada activitat, s'ha observat i parlat sobre la transformacions dels resultats.

El projecte s'ha realitzat en l'espai del Taller, lloc especialitzat per gaudir de l'art plàstic. Espai on es troben tots els instruments, materials i mobiliari adequats i adaptats per a què les criatures puguin executar les propostes d'art.

7. Anàlisi

L'apartat d'anàlisi recull l'explicació de com estan tractades les dades obtingudes durant el procediment de l'estudi i de quina manera s'analitzen aquestes. El primer subapartat apareixen les categoritzacions que s'han extret del marc teòric, i en el segon, l'anàlisi de les dades mitjançant les categories definides.

7.1. Tractament de dades

L'anàlisi realitzat amb les dades recollides durant els enregistraments i transcrites literalment (veure Annex 3), ha estat qualitatiu. S'ha fet recerca dels raonaments, les idees i les reflexions que els petits anaven fent durant tot el procés d'aprenentatge (veure Annex 4), les quals serveixen per observar els processos que realitzen els infants mentre interactuen amb les arts plàstiques. Amb les dades recollides, s'ha fet un anàlisi per categoritzacions, que ha estat realitzada a través de categories extretes de la part teòrica.

Les categories que s'han extret són les següents:

Coneixement de l'entorn
<p>Nou material</p> <p>Material que encara no s'ha tingut oportunitat d'explorar, manipular i experimentar.</p> <p>És necessari que els infants prenguin consciència de les característiques del nou material que se'ls proporciona.</p>
<p>Objectes quotidians</p> <p>Objectes que s'utilitzen en la vida quotidiana.</p> <p>Ser conscients de l'ús en el quotidià i ser conscients que són possibles altres usos en</p>

altres àmbits.

Eines per manipular el fang

Eines que serveixen per manipular el fang.

Cal conèixer com s'utilitzen les eines per manipular el fang, per tal de saber utilitzar-les adequadament.

Capacitats cognitives

Creativitat

Capacitat de crear: fer o compondre alguna cosa que no existeix.

- Recursos interns: recursos interpersonals que fan despertar la creativitat.
  - Desig i impuls d'explorar, descobrir, de provar, d'experimentar.
  - Intuïció: reconèixer de manera directa alguna cosa sense raonar.
  - Voluntat: impuls propi que ens porta a complir els nostres objectius.
  - Gaudir: recurs que ens fa endinsar-nos profundament en l'activitat, fins el punt de convertir-la en la pròpia recompensa.
- Passos bàsics del procés: passos que es segueixen a l'hora de crear.
  - Preparació: moment en el que et submergeixes en el problema buscant informació rellevant.
    - Sense barreres: absorbir informació ràpidament.
    - Amb barreres: interferències que t'impedeixen absorbir la

informació.

- Incubació: consisteix en digerir tot el que s'ha reunit.
- Sorgeix la idea: moment en que esdevé la solució que es buscava.
- Processos mentals: construccions i transformacions cognitives.
  - Dissociació: separar informació rellevant de la irrellevant.
  - Canvi dels elements dissociats: regirament de les impressions externes influenciades per les nostres excitacions internes i de les imatges concordades amb aquestes.
  - Associació: veure les coses d'una altra manera o posar-les en un altre context.

Imaginació

Facultat d'organitzar d'una manera nova, combinar imatges i materials, procedents de l'experiència perceptiva anterior, però que donin una imatge diferent de la realitat.

- Metàfores: nova denominació a un objecte per la seva semblança física o per la similitud de l'acció.
- Espontaneïtat de la fantasia.

7.2. Categoritzacions de les dades

Després de determinar quines categories s'utilitzarien, per distribuir els diversos raonaments, idees i reflexions sorgides en el procés, s'ha dut a terme l'anàlisi. S'ha elaborat una taula per recollir tota la informació obtinguda durant el procediment, i a la vegada, amb la intenció de facilitar la lectura. En el quadre es pot trobar la categoria, les subcategories, la definició de la idea bàsica que s'ha pogut extreure i fragments que

han semblat significatius per tal d'il·lustrar la idea bàsica de cada categoria (veure Annex 5).

Les categories establertes prèviament han servit per analitzar la informació obtinguda, tret d'una subcategoria, la de processos mentals, que no ha estat utilitzada gens, degut a la seva abstracció, perquè és subjectiva del tot, és a dir, que només el propi individu és qui detecta el procés mental que realitza.

En certes taules, s'han hagut d'afegir noves categories i subcategories. La categoria d'eines de pintura, i la subcategoria, de possibilitats; degut a informació que ho requeria. Aquestes categories i subcategories han estat afegides a l'apartat de coneixement de l'entorn.

8. Conclusions

Les conclusions engloben l'apartat de discussió, on s'han estret les conclusions relacionades amb la part teòrica i la part pràctica. I en el segon punt, es troba la valoració personal sobre el treball realitzat, destacant els aprenentatges obtinguts, les sensacions, les millores, la utilitat i els entrebancs.

8.1. Discussió

Un cop analitzada la informació s'ha procedit a comprovar si aquesta, coincideix amb els enfocaments teòrics, és a dir, si s'observa en la realitat el que es diu sobre el desenvolupament cognitiu, quan l'ésser humà es relaciona amb l'art, a la teoria.

Com diu Eisner (2011), els éssers humans aprenem a veure, a escoltar, a discernir les complexitats qualitatives del que assaborim i toquem. Aquest aspecte és pot demostrar que és així, perquè durant el procés del projecte educatiu del fang, s'han pogut percebre, mitjançant el diàleg, que els infants han anat veient, escoltant, i discernint les qualitats de tots els materials, eines i objectes que han tocat. S'ha pogut observar en els següents fragments: "és blanc", "és fred", "mira les mans, estan blanques i brutes", "tova", "mira que m'ha passat... (se l'hi a trencat el tros que a picat)", "gran", "petit, petit", "són iguals".

Amb el projecte de l'Escola Cooperativa El Puig, també podem percebre que el contacte amb l'entorn és essencial per conèixe'l, i en aquest cas un personatge important en la nostra cultura. En aquesta primera part del projecte educatiu, els infants han descobert quines són les coses que més li agradaven fer a l'artista, i que aquestes coincideixen amb els mateix gustos que els d'ells i elles. Es pot veure en les següents verbalitzacions, "hem estat pensant que hi ha coses que ens agraden fer com a Jorge Oteiza": "Anava a la platja i feia ascultures amb la sora"; "feia furats a la sora i si siamagava"; "la seva tieta li asplicaba istorias i ell després pensaba an las asculturas la faria"; "escribia am la maquina d'escriure".

Eisner (2011) també diu que el que al principi és una resposta reflexa, es converteix amb una recerca gradual de l'estímul, de l'exploració, i la diferenciació, que amb el

temps, té significat. Amb el procediment del projecte del fang s'ha pogut observar que això passa: "R: oita que ha passat? oita que ha passat, oita que ha passat?, M: què ha passat Roger?, O: mira que ha pasado?, M: què ha passat?, R: és blanca, M: el que és blanca...?, R: l'aigua, M: molt bé, l'aigua s'ha tornat blanca, per què? què li hem posat?, R: fang blanc".

Eisner (2011) anomena que les arts ens permeten utilitzar la imaginació com un mitjà per explorar noves possibilitats. Mitjançant el diàleg que s'ha produït durant els processos, en ocasions s'ha observat que això és així, "ha sortit per l'altra banda (a travessat una eina de plàstic al bloc de fang)"; "mira com m'ha quedat? S'ha quedat enganxada"; "ha quedat enganxada. El castellet ha quedat enganxat..."; "m'ha sortit una clau aquí (ha fet una empremta de la clau a un tros de fang)".

En el projecte d'Oteiza (2009) s'ha pogut observar també que la imaginació és un mitjà per explorar noves possibilitats. Mitjançant el joc, com diu Eisner (2011) que s'ha d'adoptar l'actitud de joc, d'unes capces de cartró els infants han descobert que serveixen per moltes coses: "per posar-hi nens aquí per jugar", "volem un forat per entrar-hi", "jo m'amago dins la caixa i estic a dintre fosc", "i un forat petit com un ull per mirar si s'acosta algú".

Com molt ben diu Goleman (2009), "El nucli de la creativitat està allí, en el nen; el desig i l'impuls d'explorar, de descobrir, de provar, d'experimentar amb formes diferents de manejar i mirar les coses" (Goleman, 2009:71). L'impuls no ha faltat en cap moment del procediment, detectat degut a certes verbalitzacions com: "jo vull"; "jo en vull més"; "yo quiero probarlo, yo quiero porvarlo (amb l'eina de rebaixar a les mans)".

Segons Goleman (2009), existeixen uns recursos interiors que fan despertar la creativitat, i que en l'experiència a l'escola, mitjançant els diàlegs dels infants, s'han pogut observar; la intuïció, la voluntat i el gaudir. El que ha fet que la intuïció s'hagi vist reflectida han estat en moments que els infants deien alguna cosa sense raonar, sobretot quan es mostraven materials o elements desconeguts, o quan s'amagaven sota una tela; "X: i una pedra?, M: això és una pedra Xènia?, A: sí, M: mireu-la bé, O: és

fang, M: mireu que diu l'Oscar, és fang"; "farina"; "un rinoceront"; "un cargol"; "un cotxe". La voluntat, un altre recurs intern que desperta la creativitat, i que també s'ha recollit informació, com: "mira que he fet (amb un xurro a les mans)"; "M: i aquí que has fet Roger?, R: un camí"; "mira que faig (agafa un llapis i el clava al fang"; "he fet una muntanya"; "jo faig un drac"; "jo faig un tren"; "vull una escultura"; "mira com ho he fet".

En el procediment del projecte de l'escola Cooperativa El Puig d'Esparreguera (2009), també s'ha pogut observar la intuïció en varis moments, com quan s'han plantejat la pregunta del per què Oteiza buidava i feia forats a les seves caixes: "jo penso que a l'oteiza lo agradava buidar perquè hi entrés l'aire i la llum"; "perquè sortís la foscor i entrés la llum tallava trossos de la caixa"; "ho buidava per un costat i per l'altre costat també es podia veure el paisatge", "i quan entra la llum surten els somnis i la foscor".

El recurs que ens fa endinsar-nos profundament en l'activitat, i que es converteix en la recompensa, és a dir, la manera com s'ha vist als infants que gaudien ha estat en verbalitzacions com: "mira mira (un altre xurro)"; "jo sí que vull jugar més"; "jo vull, jo vull"; "encara jo no estic"; "ara vull blanc jo"; "en vull un altre (demanat més fil)".

Existeixen pressions psicològiques, que descriu Goleman (2009), i que en els processos s'han evitat i no hi ha indicis de que els infants les hagin patit.

Els passos bàsics del procediment creatiu, que descriu Goleman (2009), tot hi que ha resultat una mica més costós identificar-los, han aparegut en el procés de creació de les criatures. El pas que més s'ha reconegut ha estat el primer de tots, "la preparació", buscar la informació rellevant del problema, s'ha descobert a través dels següents fragments: "que hi ha aquí? (assenyalant la tela vermella)"; "què hi ha? (amb la intenció d'aixecar la tela)"; "i per què es diuen així?"; "com es que té molt"; "són iguals!!"; "per què l'Oscar ja ha marxat?"; "és per fer així? (amb un pinzell a les mans i movent, sense tocar el paper, com si pintes)". El següent pas que es realitza és el de "la incubació", que es desenvolupa a l'inconscient, i per aquest motiu és difícil de captar, ha estat distingit en una ho dues vegades per aquestes verbalitzacions: "mira una altra vegada"; "2na M: amb que pinteu?, O: amb fang, "2na M: oooo, O: pero es con agua".

Pel que fa a l'últim pas, el moment en que sorgeix la idea ("Il·luminació"), quan apareix la solució que s'estava buscant, només s'ha detectat en dues ocasions: "mira mira (un altre xurro). És massa gran (el parteix utilitzant el dit petit de la mà com un ganivet i en fa trossos més petits)"; "està massa llarg (fa un xurro i el talla per fer-lo més petit)".

Les metàfores, segons Goleman (2009), és una altra de les característiques que realitzen els infants, fan noves denominacions a objectes creats per la seva semblança física o per la similitud de l'acció a un objecte de la realitat. Durant el procés del projecte del fang s'ha pogut observar que això és així, perquè en els diàlegs s'han pogut detectar: "mira un rinoceront (ensenyant una bola deformada)"; "yo un hueso (amb un xurro gruixut doblegat)", "oita quin porquet (li ensenya una bola a l'Oscar)"; "és la tele".

En el procediment d'Oteiza (2009) també s'ha percebut les metàfores que feien els infants, en el moment que miren l'escultura de "homenatge a malévitx": "sembla un ocell amb ales i està volant"; "una balena perquè té ales"; "jo baixaria pel tobogan"; "és una boca guapa"; "sembla un castell"; "això és la boca de la bruixa"; "també podria ser una balena que menja nens"; "en les onades del mar"; "en la lluna"; "en un telescopi".

Els processos mentals, que argumenten Goleman (2009) i Vigotsky (2011), han estat impossibles de detectar, durant el procés del projecte del fang, degut a la seva abstracció.

En el cas que s'observa en l'escola d'Esparreguera, s'ha pogut detectar els processos mentals a través dels diàleg transcrits. El primer pas del procés que s'ha trobat ha estat el de "discussió", on els infants, amb la transformació de les caixes han trencar la vinculació natural d'aquestes amb la manera que es van percebent, extraient alguns trets i d'altres no: "pel costat l'hem pintat, per dalt també, per tots els costats, per sota també. No sabem que hi ha, l'hem d'obrir-la, hem d'agafar un pal i fer un forat"; "és que jo volia fer el fogat més gos", "anem a buscar un esborrador, si l'esborro, tota s'obrirà! Perquè com què hem pintat tots els cantons no es veu la tapa"; "volem fer més forats perquè ens agrada i no n'havíem fet mai!".

L'altre procés mental que segueix aquest, ha estat detectat degut a que les verbalitzacions estaven plenes d'arguments imaginatius, ha estat el de canvis interiors, fent subestimacions i sobreestimació, augmentant les impressions reals o disminuint-les, depenent de la necessitat que han tingut els infants, que segons Vigostky (2011:32), "és una condició necessària per al joc ulterior de la fantasia": "són unes "cassetes", "cassetes" no, capsetes!, per posar-hi nens aquí per jugar"; "fem jocs amb les caixes..."; "amagats dins la cova, que no vingui el llop"; "amb vaixell"; " a dormir"; "fem escultures i en projectem l'ombra".

Un altres aspecte que no es pot localitzar a simple vista i en un període de temps concret, és el desenvolupament de la imaginació. Requereix un cert temps llarg per veure els diferent fases per les que es passen durant l'evolució, però amb les dues experiències es pot detectar que estan en el primer tram, perquè com diu Vigostky (2011), és on l'evolució de la imaginació aconsegueix el nivell més elevat.

8.2. Valoració personal del treball de recerca

La part cognitiva de l'ésser humà és la part més complicada d'estudiar. La seva abstracció i complexitat, degut a la seva subjectivitat, limita molt i fa més costos el seu coneixement.

El procés de la investigació de com les arts ajuden al desenvolupament cognitiu, m'ha permès descobrir que l'accés a la part de la ment no és gens fàcil. Des de la part teòrica fins la discussió ha estat un procediment lent i costos, i mirat molt minuciosament per captar i comprendre en plenitud totes les explicacions i arguments dels diversos psicòlegs, especialitzats amb el desenvolupament cognitiu, i els professors d'art, i percebre, al màxim, les diferents capacitats cognitives que s'han anat desenrotllant durant el procediment dels diferents projectes educatius presentats; un viscut en primera persona i l'altre documentat.

Amb l'estudi s'ha complert els objectius plantejats des d'un inici. El conèixer quines són les capacitats cognitives que es desenvolupen a través de la interacció amb l'art,

que és l'específic, s'ha adquirit en part, perquè amb el temps que es tenia per dur a terme el treball, només ha permès incidir en algunes de les capacitats.

Els objectius generals també han estat aconseguits. Els mètodes emprats per portar a terme la investigació, la pròpia experiència en un grup d'infantil de P2 i una mirada profunda en una vivència d'un projecte educatiu dut en una escola, m'han fet adonar de les avantatges que té introduir l'art des de ben d'hora. El demostrar si l'art és un aprenentatge necessari en el desenvolupament cognitiu, queda reflectit amb la discussió, el la qual intentat defensar i demostrar que l'art sí és clau en l'evolució cognitiva.

L'enregistrament dels diàlegs sorgits durant el procés del projecte, han permès extreure resultats que han servit per demostrar algunes de les capacitats que l'art activa, però un enregistrament complet de vídeo, hagués estat un exemple molt més ric, perquè analitzar la vivència completa permetria obtenir dades molt més correctes, concretes i clares.

El període establert per dur a terme aquesta investigació ha limitat molt l'estudi, ja que el tema que es tracta requereix molt més temps i dedicació per extreure resultats eficients. Aquest treball només és la introducció al que pot ser una tesi.

Tot i així, com a futura professional de l'educació, aquest treball m'ha enriquit, perquè m'ha permès conèixer i ser conscient de quines són les avantatges de fer de l'art una proposta imprescindible en l'educació. M'ha servit per adquirir coneixements dels aspectes evolutius que desperta l'art, el fet que m'ajudarà a planificar bones propostes educatives, per així proporcionar als infants oportunitats d'aprenentatge artístiques adequades.

El realitzar aquest Treball de Final de Grau m'ha permès descobrir com es realitza una recerca educativa, els passos que cal seguir, el requeriment constant i minucios, i el període a dedicar-li ha de ser adaptat al tema escollit, per tal d'extreure el màxim d'aquest.

9. Bibliografia

Llibres:

- Gardner, Howard (2005). *Arte, mente y cerebro*. Una aproximación cognitiva a la creatividad. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica.
- Goleman, Daniel (2009). *Espíritu Creativo*. Barcelona: Ediciones B, S. A. Sello Zeta Bolsillo.
- Eisner, Elliot (2011). *El papel de las artes en la transformación de la conciencia*. Barcelona: Espasa Libros.
- Escola Cooperativa el Puig (2009). *Oteiza*. Esparreguera: Escola Cooperativa el Puig.
- Vigotsky, L.S. (2011). *La imaginación y el arte en la infancia*. Madrid: Ediciones Akal, Básica de bolsillo.
- Vila, Berta; Cardo, Cristina (2005). "4 Observamos y reflexionamos" Dins: Vila, Berta; Cardo, Cristina. *Material sensorial (0 – 3 años). Manipulación y experimentación*. Barcelona: Graó, p. 41 – 46.
- Rodríguez, Gregorio (1999); Gil, Javier; García, Eduardo. *Metodología de la investigación cualitativa*. Málaga: Ediciones Aljibe.
- Sandín, Mª Paz (2003). *Investigación cualitativa en educación. Fundamentos y tradiciones*. Madrid: Mc Graw Hill.

Pàgines web:

- Ajuntament de Vic; Fundació Educació i Art. *Projecte Educatiu* [en línia]. Vic: 2013. [Consulta: 5 d'abril del 2013]. Disponible a: http://www.feduart.cat/imatges/reg1000267_arxiu1_20-12-2012_09-45-38.pdf

- Casellas, Marta; Vila, Josep M. *Fundació Educació i Art. Escoles Bressol Municipals* [en línia]. Vic: 2013. [Consulta: 5 d'abril del 2013]. Disponible a: <http://www.feduart.cat/>
- Escola Cooperativa del Puig (2013). *Escola* [en línia]. Esparreguera: Escola Cooperativa del Puig. [Consultat: 29 d'abril del 2013]. Disponible a: <http://www.escolaelpuig.cat/l180escola/model-educatiu/>
- Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació (2008). *Currículum i orientacions educació infantil de primer cicle*. [en línia]. Barcelona: 2010. [Consulta: 27 d'abril del 2013]. Disponible a: <http://www.xtec.cat/web/curriculum/infantil/curriculum> >

Índex

Annex 1. Projecte Oteiza

Annex 2. Projecte del fang

Annex 3. Diàlegs del procés del projecte del fang

Annex 4. Procés del projecte de fang

Annex 5. Categoritzacions de la informació